

บทที่ 2

ข้อมูลพื้นฐานและพัฒนาการของชุมชนปากน้ำประแส

ด้วยลักษณะความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและความเหมาะสมของภูมิศาสตร์ของชุมชน จึงทำให้มีผู้คน ชาวบ้านเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในชุมชนปากน้ำประแส ด้วยลักษณะของความแตกต่างทางด้านพื้นที่ที่สัมพันธ์อยู่กับสภาพแวดล้อมของชุมชน จึงทำชาวบ้านประกอบอาชีพที่แตกต่างกันไปซึ่งสอดคล้องอยู่กับภูมิศาสตร์ในชุมชน

ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนปากน้ำประแส

1. ที่ตั้งและสภาพทางภูมิศาสตร์ของชุมชน

ชุมชนปากน้ำประแส ตั้งอยู่บนชายฝั่งด้านตะวันออก ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอำเภอแกลง จังหวัดระยอง บริเวณของชุมชนเป็นพื้นที่ราบลุ่มชายทะเล ติดกับแม่น้ำประแส และอ่าวไทยมีคลองไหลผ่านภายในชุมชน 2 คลองคือ คลองแสมผู้และคลองหนองโพรง เนื้อที่ภายในชุมชนปากน้ำประแสทั้งสิ้น 3,037.50 ไร่ หรือคิดเป็นพื้นที่ 4.866 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่ของชุมชนเป็นดินเค็ม

ปากน้ำประแส อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอแกลง ไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3 (ถนนสุขุมวิท) ประมาณ 17 กิโลเมตร และห่างจากจังหวัดระยองประมาณ 63 กิโลเมตร ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3 (ถนนสุขุมวิท) อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ 235 กิโลเมตร

มีอาณาเขตติดต่อ ทางทิศเหนือติดต่อกับเขตตำบลคลองปูน ทิศตะวันออกติดต่อกับเขตตำบลพังราด ทิศใต้ของชุมชนมีอาณาเขตติดต่อกับปากน้ำประแส สามารถเชื่อมต่อไปยังอ่าวไทย ทิศตะวันตกติดแม่น้ำประแสบริเวณ ลำน้ำประแสและเมื่อข้ามลำน้ำจะมีเขตติดต่อกับตำบลเนินสอ

2. การแบ่งเขตการปกครอง

เทศบาลตำบลปากน้ำประแสแบ่งเขตการปกครองเป็น 8 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 หมู่ 2 หมู่ 6 หมู่ 7 หมู่ 8 อยู่ในเขตการปกครองของเทศบาลตำบลปากน้ำประแสทั้งหมด แต่ในพื้นที่ของหมู่ 3 และหมู่ 4 จะมีพื้นที่บางส่วนที่ทับซ้อนกันอยู่ในเขตการปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลคลองปูน และอยู่ในเขตเทศบาลตำบลปากน้ำประแส ขณะที่พื้นที่หมู่ 5 ของชุมชนได้แก่บ้านดอนมะกอกบน จะเป็นพื้นที่มีลักษณะเป็นหมู่เกาะเป็นกลุ่มของต้นโกงกาง เมื่อพิจารณาจากแผนที่จะ

เห็นได้ว่ามีลักษณะวงรีคล้ายหยดน้ำ ชาวบ้านให้เป็นแหล่งทำมาหากิน ขุดหอยจับปู จับปลา และเป็นแหล่งพักผ่อนเพื่อชื่นชมกับธรรมชาติ เนื้อที่ทั้งหมดของชุมชน 4.866 ตารางกิโลเมตร

ตารางที่ 1 เขตการปกครองตำบลปากน้ำประแส (เทศบาลตำบลปากน้ำประแส, 2556)

ชื่อชุมชน	หมู่
บ้านตลาดตอนล่าง	1
ตลาดตอนบน	2
บ้านดอนมะกอกล่าง	3
บ้านนาซา	4
บ้านดอนมะกอกบน	5
บ้านแหลมสน	6
บ้านแสมผู้	7
บ้านตลาด	8

3. ความเป็นมาของประชากรและโครงสร้างประชากร

ประชากรในยุคของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนปากน้ำประแส สามารถจำแนกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ด้วยกันคือกลุ่มชาวสยาม (ไทย) และกลุ่มชาวจีน โดยอาจมีกลุ่มอื่นๆ เข้ามาอยู่รวมผสมกลมกลืนในบางส่วนแต่ก็ไม่ได้มีบทบาทสำคัญในชุมชน

กลุ่มชาวสยาม (ไทย) เป็นชุมชนที่อยู่มาอย่างต่อเนื่อง ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณตอนบนของชุมชนซึ่งเป็นที่ราบลุ่มและมีแม่น้ำไหลผ่าน ประกอบอาชีพการทำนา ทำสวน ทำไร่ เพาะปลูกพืชผัก การทำเกษตรกรรมส่วนใหญ่จะพึ่งพิงอยู่กับธรรมชาติเป็นหลัก

กลุ่มชาวจีน ที่ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในชุมชนปากน้ำประแส อาจเริ่มมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีการบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับชาวจีนในหัวเมืองภาคตะวันออก ไว้ดังนี้

ตารางที่ 2 จำนวนประชากรในหัวเมืองตะวันออก (เจดีย์ว ราชบุรี, 2549, หน้า 169)

ชื่อเมืองต่าง ๆ	ชาวสยาม	ชาวจีน	ชาว มอญ	ชาว มาเลย์	ชาว ลาว	ชาว กัมพูชา	ชาว โคจีนจีน
บางปลาสร้อย	860	1,500	-	1,050	-	-	-
บางละมุง	390	370	-	620	-	-	-
ระยอง	890	720	-	1,800	-	-	-
จันทบุรี	15,000	7,900	-	14,000	-	-	-

จากตารางในข้างต้นจะเห็นได้ว่า มีพื้นที่ในภาคตะวันออกมีประชากรหลากหลาย เชื้อชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินอยู่กระจายอยู่ตามหัวเมืองสำคัญในพื้นที่ชายฝั่งทะเล โดยเฉพาะเมืองจันทบุรี จะมีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยอยู่เป็นจำนวนมากกว่าในพื้นที่อื่น ๆ และได้มีการกระจายตัวไปยังพื้นที่อื่นในภูมิภาคตะวันออกและมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นจากการบันทึกข้อมูลที่แสดงการกระจายตัวของชาวจีนใน พ.ศ. 2446 (ร.ศ. 122)

ตารางที่ 3 ประชากรเชื้อสายจีนในหัวเมืองของสยาม (ภารดี มหาขันธ์ และนันท์ชญา มหาขันธ์, 2554, หน้า 55-56)

ชื่อหัวเมือง	จำนวนชาวจีน/คน
มณฑลปราจีนบุรี	35,912
มณฑลราชบุรี	38,769
มณฑลนครชัยศรี	33,992
มณฑลภูเก็ต	32,408
มณฑลกรุงเก่า	18,619
มณฑลจันทบุรี	10,080
มณฑลนครศรีธรรมราช	9,303
มณฑลนครสวรรค์	6,283
มณฑลพิษณุโลก	4,442

กลุ่มชาวจีนในชุมชนปากน้ำประแสส่วนใหญ่อพยพเข้ามาจะอาศัยอยู่ทางตอนล่างของชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่ราบลุ่มชายทะเล เดินทางเข้ามาโดยการอาศัยเรือสำเภา ด้วยลักษณะภูมิศาสตร์ของปากน้ำประแสเป็นที่ราบลุ่มปากแม่น้ำที่อยู่ตามแนวชายฝั่งทะเลตะวันออก เหมาะแก่การเพาะปลูกและการทำมาค้าขาย ท่าเรือที่จอดพักเรือสินค้าจากต่างประเทศที่เข้ามาติดต่อค้าขาย เป็นศูนย์กลางทางการตลาดสำคัญในพื้นที่

3.1 การตั้งถิ่นฐานของประชากรในชุมชนปากน้ำประแส

การตั้งถิ่นฐานของประชากรบริเวณปากน้ำประแส มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบกระจัดกระจายเป็นกลุ่มตามบริเวณพื้นที่ราบบริเวณชายฝั่งทะเลและบริเวณที่ราบแม่น้ำประแส การตั้งถิ่นฐานสามารถจำแนกได้ 2 ส่วน คือ

3.1.1 บริเวณพื้นที่ราบชายทะเล (ตอนล่าง) เป็นการตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นเขตมีการขยายตัวด้านเศรษฐกิจและสังคม เนื่องจากพื้นที่ราบชายทะเลเป็นพื้นที่เปิดสู่การคมนาคมทางทะเล จึงทำให้มีประชากรชาวจีนที่มีความถนัดทางการค้าเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณพื้นที่ตอนล่างของชุมชน

3.1.2 บริเวณพื้นที่ราบบริเวณแม่น้ำประแส (ตอนบน) เป็นการตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มขนาดเล็ก กระจายอยู่ตามบริเวณชายฝั่งแม่น้ำประแส ตามลักษณะการใช้ทรัพยากร เนื่องจากแม่น้ำประแสมีต้นน้ำที่มาจากทิวเขาจันทบุรี มีความคดเคี้ยวแล้วไหลมาตามคลองต่าง ๆ ซึ่งพัดพาทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์มายังบริเวณปลายน้ำซึ่งเป็นพื้นที่ของชุมชน จึงทำให้ประชากรที่เข้ามาตั้งรกรากอยู่ในบริเวณพื้นที่ทางตอนบนของชุมชนปากน้ำประแส ประกอบอาชีพที่มีความสอดคล้องกับพื้นที่และทรัพยากร เช่น การทำนา การทำสวน การทำประมงตามลุ่มน้ำเพื่อยังชีพ

ในปี พ.ศ. 2556 หน่วยงานราชการท้องถิ่นได้จัดเก็บข้อมูลประชากร ในเขตเทศบาลตำบลปากน้ำประแส มีประชากรทั้งสิ้น 5,561 คน 1,640 ครัวเรือน ความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่เท่ากับ 1.1420 จำแนกตามหมู่บ้านและชุมชนได้ดังนี้

ตารางที่ 4 จำนวนประชากรในชุมชนปากน้ำประแส

หมู่ที่	ชื่อชุมชน	ชาย	หญิง	รวม	ครัวเรือน
1	บ้านตลาดตอนล่าง	533	524	1057	275
2	บ้านตลาดตอนบน	620	641	1261	558
3	บ้านดอนมะกอกล่าง	215	236	451	177
4	บ้านนาซา	282	306	588	185
6	บ้านแหลมสน	269	314	583	183
7	บ้านแสมผู้	178	179	357	95
8	บ้านตลาดตอนกลาง	422	429	851	275
รวม		2,519	2,629	5,561	1,640

ที่มา: เทศบาลตำบลปากน้ำประแส (2556) ข้อมูล ณ 31 ธันวาคม 2554: สำนักทะเบียนท้องถิ่น เทศบาลตำบลปากน้ำประแส

4. ทรัพยากรของชุมชนปากน้ำประแส

4.1 ป่าไม้

ในอดีตจังหวัดระยองมีพื้นที่ป่าอยู่ในท้องที่ตำบลเพ อำเภอกาหลง กะเจด บ้านแลง นาทาขวัญ บ้านฉาง สำนักท้อน และมีสวดยรุกขชาติ (สวนสน) ของกรมป่าไม้อยู่ตำบลเพ และมีอุทยานแห่งชาติอีกแห่งหนึ่ง คือ อุทยานแห่งชาติหมู่เกาะเสม็ด ตั้งอยู่ในตำบลตะพง ตำบลเพ ตำบลแกลง (เจลิยว ราชบุรี, 2549, หน้า 201)

ตำบลปากน้ำประแส อยู่ภายใต้การปกครองของอำเภอกาหลง พื้นที่ป่าอยู่ทางทิศเหนือและทิศตะวันออกของอำเภอกาหลงที่มีอุดมสมบูรณ์มาก มีชื่อเรียกว่า “ป่าบ้านนา-ทุ่งควายกิน” อยู่ในพื้นที่ตำบลบ้านนา ทุ่งควายกิน กระแสน ทางด้านทิศตะวันออก จดเขตแดนอำเภอกาหลงทำใหม่ จังหวัดจันทบุรี ทางด้านทิศเหนือจรดรอยต่อ 5 จังหวัด คือ ฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี ชลบุรี จันทบุรี เป็นป่าดงดิบชื้น อุดมไปด้วยทรัพยากรป่าไม้ ประกอบไปด้วยพรรณไม้หายากชนิด เช่น ไม้ยาง ไม้ตะเคียน ไม้ตะแบก ไม้กะบาก ไม้กะพง ไม้เหล่านี้อุดมสมบูรณ์สูงใหญ่ สามารถวัดลำต้นตั้งแต่เหนือพื้นดินขึ้นไป 50 เซนติเมตร วัดรอบได้ประมาณ 300 เซนติเมตรขึ้นไป ในทางด้านไม้ป่าและไม้เบญจพรรณต่าง ๆ รวมไปถึงของป่าอีกหลายชนิด เช่น หวาย ระกำ มะกอก ระกำ ฯลฯ ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้จึงเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าและแหล่งอาหารของสัตว์ป่าเป็น

อย่างดี จึงทำให้มีสัตว์ป่านานาชนิดเข้ามาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น ช้าง ลิง ค่าง เก้ง กวาง วัว กระต่าย เป็นต้น (เจลิยว ราชนบุรี, 2549, หน้า 201-202)

ทรัพยากรป่าไม้ต่าง ๆ เหล่านี้ นอกจากจะเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและอาหารของสัตว์ป่าตามธรรมชาติแล้วนั้น ชาวบ้านมักจะนำไม้ป่าเหล่านี้มาแปรรูปเพื่อให้เกิดประโยชน์อีก เช่น ไม้มะค่า ซึ่งมีความทนทาน ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมนำมาใช้ทำเป็นเสาบ้าน เลื่อยทำเป็นวงกบ ประตู หน้าต่าง บ้านเรือน ไม้ตะเคียน ซึ่งเป็นไม้ที่มีความทนทานต่อดินฟ้าอากาศแล้ว ชาวบ้านมักจะโค่นนำมาทำพื้นบ้าน ในส่วนที่ตากแดดตากฝน หรือเชิงชายหลังคาบ้าน หรือเลื่อยทำฟากบ้าน นอกรอบบ้าน หรือประกอบทำส่วนต่าง ๆ ของบ้านเรือน และเป็นไม้ที่มีความเหมาะสมแก่การนำมาต่อเรือมากที่สุด และไม้อื่น ๆ ที่มีความสำคัญรองลงมา ได้แก่ ไม้ตะแบก นำมาทำพื้นบ้าน โต๊ะ เก้าอี้ และไม้กระยาเลยอื่น ๆ เช่น ไม้ยาง ไม้กระบาก ไม้กระทอน ที่ชาวบ้านได้นำมาใช้ประโยชน์อีกมากมาย (เจลิยว ราชนบุรี, 2549, หน้า 204)

4.2 ป่าชายเลน

ป่าชายเลนหรือป่าโกงกาง เป็นกลุ่มพืชซึ่งขึ้นอยู่ในเขตน้ำลงต่ำสุดและน้ำขึ้นสูงสุด บริเวณชายฝั่งทะเล ปากแม่น้ำหรืออ่าว ซึ่งป่าชายเลนในอีกความหมายหนึ่ง หมายถึง สังคมพืชที่ประกอบด้วยพันธุ์ไม้หลายชนิด เป็นพวกที่มีใบเขียวตลอดปี (Evergreen species) ซึ่งมีลักษณะทางสรีรวิทยาและความต้องการสิ่งแวดล้อมที่คล้ายกัน โดยส่วนใหญ่ประกอบด้วยพันธุ์ไม้สกุลโกงกาง เป็นสำคัญและมีไม้ตระกูลอื่น ๆ ด้วย พื้นที่ป่าชายเลนยังเป็นที่อยู่ของสิ่งมีชีวิตหลายชนิด ทั้งพืชและสัตว์ นำมาสู่ผลประโยชน์กับมนุษย์อย่างมากไม่ว่าจะเป็นในด้านของพลังงาน ไม้ที่ถูกลำมาใช้สอย ตลอดจนเป็นแหล่งผลิตอาหารโปรตีนที่สำคัญ

ความสำคัญของป่าชายเลนยังคงเป็นสถานที่สำหรับวางไข่ แหล่งอาหาร และการเจริญเติบโตของสัตว์น้ำที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ ป่าชายเลนยังเป็นแนวช่วยป้องกันภัยธรรมชาติ โดยเฉพาะเป็นเกราะกำบังและลดความรุนแรงของคลื่นและลมชายฝั่ง ช่วยดักตะกอนสิ่งปฏิกูล และสารพิษต่าง ๆ มิให้ไหลลงสู่ทะเลในพื้นที่บริเวณ ชายฝั่งและในทะเล (ศูนย์วิจัยทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยฝั่งตะวันออก, 2554, หน้า 8)

ลักษณะของการแพร่กระจายของพันธุ์ไม้ในพื้นที่ป่าชายเลนจะจัดแบ่งตามลักษณะการกระจายของพันธุ์ไม้ ตามภูมิปัญญาของท้องถิ่นสามารถจำแนกได้ 3 ระดับ โดยแบ่งตามลักษณะของพื้นที่ที่มีระดับน้ำท่วมถึง ได้แก่ (ศูนย์วิจัยทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยฝั่งตะวันออก, 2554, หน้า 11)

1. ป่าชั้นนอก เป็นส่วนที่อยู่หน้าทะเลและลักษณะน้ำท่วมถึงเกือบตลอดเวลา รวมทั้งสภาพดินเป็นดินเลน พบไม้เด่นได้แก่ โกงกางใบใหญ่ โกงกางใบเล็ก

2. ป่าชั้นกลาง เป็นส่วนที่อยู่ถัดเข้ามาจากบริเวณหน้าทะเล ซึ่งมีลักษณะน้ำท่วมเป็นครั้งคราว มีสภาพพื้นดินแบบโคลนปนทราย พบไม้เด่น ได้แก่ โปรงแดง แสมขาว แสมดำ ลำพู และถั่วขาว

3. ป่าชั้นใน เป็นส่วนที่อยู่บริเวณด้านในสุด มีลักษณะน้ำท่วมไม่ถึง มักจะอยู่ติดกับป่าหาดหรือป่าบก สภาพดินเป็นทรายและดินแข็ง พบไม้เด่นได้แก่ ปอทะเล และปรง

ประเภทของสัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าชายเลนและความสัมพันธ์ของระบบนิเวศ ในความสำคัญของป่าชายเลนอีกประการหนึ่ง คือการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของเหล่าบรรดาสัตว์น้ำ สัตว์บก และสัตว์ทะเล พื้นที่ป่าชายเลนในบริเวณของปากน้ำประแสสามารถพบสัตว์ชนิดต่าง ๆ สามารถจำแนกได้ดังนี้ (ศูนย์วิจัยทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยฝั่งตะวันออก, 2554, หน้า 12)

ประเภทปลา สามารถพบได้ทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ได้แก่ ปลากะพง ปลากดทะเล ปลากะบอก และปลานวลจันทร์

ประเภทหอย ได้แก่ หอยหวาน หอยพอก หอยนางรม หอยแครง หอยครง หอยหมุ และหอยขี้ก้อน

ประเภทกุ้ง ได้แก่ กุ้งแชบ๊วย กุ้งกุลาดำ กุ้งตะกาด กุ้งหัวมัน และกุ้งเคย

ประเภทปู ได้แก่ ปูดำ ปูแสม ปูม้าและปูก้ามดาบ

ประเภทนก ได้แก่ นกกระยาง นกกวก นกต้อยติวิด นกเป็ดน้ำ รุ้ง และเหยี่ยวแดง

สัตว์อื่น ๆ ได้แก่ ตะกวด งู กระแต กระจอก ค้างคาว ลิงแสม และหิ่งห้อย

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างสัตว์ป่าชายเลนซึ่งมีบทบาทที่แตกต่างตามพฤติกรรมของสัตว์แต่ละชนิด อย่างเช่น ปูแสมที่อาศัยอยู่ในป่าชายเลนทำหน้าที่ย่อยใบไม้และกิ่งไม้ที่ร่วงลงมา ทำให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ เพื่อเป็นที่อยู่ที่อาศัยให้และแหล่งอาหารให้แก่ ลูกกุ้ง ลูกปลา และเป็นปุ๋ยให้กับป่าชายเลนต่อไป และการขุดของปู ช่วยให้ดินร่วนซุย ลดความแข็งของดินลง เหมาะกับการเป็นที่อยู่ที่อาศัยของสัตว์หน้าดิน ตลอดจนการขุดรูของปูเป็นการเพิ่มปริมาณออกซิเจนลงไปในดิน เพื่อเป็นการย่อยสารอินทรีย์ได้

สัตว์บางชนิดยังเป็นตัวชี้วัดถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่าชายเลนได้ ได้แก่ กระจอกหางแดงและเหยี่ยวแดง ในอดีตช่วงที่ป่าชายเลนมีความเสื่อมโทรมสัตว์ประเภทนี้ได้หายไปจากป่าชายเลนในชุมชนปากน้ำประแส ต่อมาภายหลังที่ได้มีการทำนุบำรุงรักษาสภาพพื้นที่ป่าชายเลน

ให้มีความอุดมสมบูรณ์มากยิ่งขึ้นทำให้สัตว์ต่าง ๆ เหล่านี้กลับมาอาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าชายเลนมากขึ้น

4.3 แม่น้ำ

มีแม่น้ำประแสซึ่งมีต้นกำเนิดจากทิวเขาจันทบุรี เขาใหญ่ เขาอ่างฤๅไน เขาหินโรง เขาอ่างกระเด็น แล้วไหลมาตามคลองต่าง ๆ หลายสายคือ คลองกระแสร้อย คลองปลิง คลองบ่อทอง ห้วยหินคม คลองเจ็ด คลองตากกล้วย คลองชุมแสง คลองไผ่เหนือ คลองไผ่ใต้ คลองตวาด คลอง ผังหวาย คลองจำคา คลองไข่ คลองแหวน คลองโพธิ์ คลองท่าสี่แควและคลองหนองเพลง ไหลมารวมกันในเขตอำเภอแกลง เป็นแม่น้ำประแส มีความยาวประมาณ 26 กิโลเมตร การไหลของแม่น้ำประแสที่มีระยะทางค่อนข้างยาว ได้พัดพาทรัพยากร แร่ธาตุต่าง ๆ ที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของสัตว์น้ำมาตามกระแสน้ำ มารวบรวมและตกตะกอนอยู่บริเวณปากแม่น้ำประแส การสะสมทางทรัพยากรเหล่านี้บริเวณปากแม่น้ำและอ่าวไทย จึงทำให้มีสัตว์น้ำเข้ามาอาศัยและดำรงชีวิตอยู่เป็นจำนวนมากบริเวณปากแม่น้ำประแสและในลุ่มน้ำประแส (สุรพล สุดารา, ม.ป.ป. อ้างถึงใน ธวัชชัย สันติสุข และคณะ, 2528, หน้า 150)

แม่น้ำประแสได้มีลำคลองสาขา มีความคดเคี้ยวในธรรมชาติจึงทำให้บริเวณป่าชายเลนมีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้มีสัตว์น้ำหลากหลายชนิดเข้ามาอยู่ในเขตป่าชายเลน และเป็นแหล่งของพืชบางชนิดที่ชอบขึ้นริมคลอง เช่น จาก และป่าโกงกาง เป็นต้น (ศูนย์วิจัยทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยฝั่งตะวันออก, 2554, หน้า 11)

4.4 ทะเล

บริเวณที่ตั้งของชุมชนที่ตั้งหันหน้าออกสู่ทะเลบริเวณอ่าวไทยตอนใน หรือที่เรียกว่า บริเวณรูปตัว “ก” เป็นบริเวณที่น้ำทะเลค่อนข้างตื้น และมีแม่น้ำสายสำคัญ ไหลลงสู่บริเวณดังกล่าวเป็นจำนวนมาก ทำให้ความสมบูรณ์ แร่ธาตุที่สำคัญ ถูกชะล้างมาตั้งแต่ต้นน้ำถูกพัดพา ลง มาสู่ทะเล บริเวณอ่าวไทยตอนใน ส่งผลให้มีปลาและสัตว์น้ำจำนวนมากที่เข้ามาอยู่อาศัย จากรายงานของ H.M. Smith เรื่อง “Fresh-water fishes of Siam or Thailand ปี ค.ศ. 1945 (พ.ศ. 2488) ที่ได้สำรวจ ทรัพยากรปลาน้ำจืดและพันธุ์สัตว์น้ำบริเวณปากแม่น้ำโดยตลอดพบว่า มีพันธุ์สัตว์น้ำรวมทั้งสิ้น 560 ชนิด และมีความอุดมสมบูรณ์อยู่ในระดับสูง ชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณตามปากแม่น้ำสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตจากท้องทะเลเพื่อนำมาบริโภค นำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ (สุรพล สุดารา, ม.ป.ป. อ้างถึงใน ธวัชชัย สันติสุข และคณะ, 2528, หน้า 150-151; ทศพร วงศ์รัตน์, ม.ป.ป. อ้างถึงใน ธวัชชัย สันติสุข และคณะ, 2528, หน้า 50)

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนปากน้ำประแส

1. สมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี

ตามบันทึกของคณะสงฆ์ ในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยามีตำแหน่งเจ้าคณะเมืองแกลงที่พระครูธรรมรังษีมหาภิวันธญาณที่พระครูสุธรรมวิธานราชมุนี ซึ่งหมายความว่า เมืองแกลงหรือในยุคนั้นคือเมืองประแสได้ปรากฏอยู่บนหน้าของประวัติศาสตร์ไทย (เจลีเยว ราชบุรี, 2549, หน้า 327)

เมืองประแสปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรในเอกสารสมัยกรุงศรีอยุธยา ว่าเมืองประแสมีความเป็นเมืองมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ตามคำให้การชาวกรุงเก่า ได้กล่าวถึงหัวหัวเมือง และการส่งส่วยอากรของหัวเมืองขึ้นกรุงศรีอยุธยา ได้ปรากฏชื่อเมืองประแส ในนามว่า

“บ้านมะแสงและบ้านพะแสง” ในความบางตอนว่า “หัวเมืองฝ่ายตะวันออก... 13 เมืองระยอง 14 เมืองมะแสง (เมืองพะแสง)” (เจลีเยว ราชบุรี, 2549, หน้า 327)

เมืองประแสเป็นเมืองขึ้นอยู่กับกรุงศรีอยุธยา ซึ่งจะมีหน้าที่ส่งส่วยและอากร สิ่งของต่าง ๆ ที่เมืองประแสมีหน้าที่ส่งผลิตที่ทำการผลิตได้ในชุมชนให้แก่หัวเมืองอยุธยา

“เมืองมะแสง เมืองระยอง... ทั้ง 10 แห่งนี้ ส่งส่วยศิลาลปากนก และสิ่งของต่าง ๆ ต่อไปนี้ คือ งาช้าง ฝาง กำมะถัน ดินประสิว ผ้าขาว ผ้าแดง เสื้อต่าง ๆ ไม้แดง ไม้ดำ” (เจลีเยว ราชบุรี, 2549, หน้า 327)

ลักษณะของผลผลิตที่ชาวเมืองประแสทำการผลิตเพื่อส่งขึ้นจะเห็นได้ว่าเป็นผลผลิตที่สามารถหาได้ในธรรมชาติ เช่น งาช้าง ฝาง ไม้แดง ไม้ดำ และผลผลิตที่ชาวเมืองจะต้องลงแรงทำขึ้นเป็นสินค้าประเภทหัตถกรรม ได้แก่ เสื้อ ผ้าขาว ผ้าแดง ลักษณะการผลิตดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ชาวเมืองประแสได้เริ่มมีการทอหูก ทอผ้า สานเสื้อ เพื่อใช้กันภายในครอบครัว บางส่วนยังคงเป็นสินค้าด้วย

สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีเมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี รวบรวมไพร่พลตีฝ่าวงล้อมของพม่าออกจากกรุงศรีอยุธยา เคลื่อนพลมายังหัวเมืองชายทะเลภาคตะวันออก พระเจ้ากรุงธนบุรีใช้พื้นที่ดังกล่าวเป็นฐานกำลังของพระองค์ในระยะแรกนั้น ได้มีความระส่ำระสายจากผลของสงครามอยู่มาก พระเจ้ากรุงธนบุรีมิได้รวบรวมอำนาจได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดในหัวเมืองชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก หากแต่เป็นเพียงชุมนุมหนึ่งที่พยายามต่อรองกับอำนาจท้องถิ่นบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก

ต่อมาในภายหลังสามารถเกลี้ยกล่อมให้นายทองอยู่ นกเล็ก ซึ่งเป็นผู้นำท้องถิ่นที่มีอำนาจมากชุมนุมหนึ่ง คือ บางปลาสร้อย เข้าเป็นพวกได้แต่ก็ต้องประนีประนอมอย่างมาก โดย

ยกย่องให้นายทองอยู่ไว้สูง คือ พระยาอนรธาบุรีศรีมหาสมุทรแล้ว ยังพระราชทานสิ่งของที่มีมูลค่าสูงที่ได้ พระราชทานมาจากผู้นำท้องถิ่นทั้งหมดเข้ามาสวามิภักดิ์ นอกจากนี้ก็ต้องทรงอนุญาตว่า หากนายทองอยู่จะสะสมผู้คนที่แตกหนีมาไว้ก็ได้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550, หน้า 131-132)

“ผู้ใดจงใจจะอยู่ในสำนักท่าน ท่านจงโอบอ้อมอารีเลี้ยงดูไว้ให้เป็นผล ถ้าผู้ใดมีน้ำใจสวามิภักดิ์จะตามเราออกไป ท่านจงอย่ามีน้ำใจจืดจางเกียติกันไว้ ช่วยส่งผู้นั้นออกไปให้ถึงสำนัก เราอย่าให้เหตุการณ์ประการใดได้” (พระราชพงศาวดารกรุงธนฉบับพันจันทนุมาศ, 2503 อ้างถึงใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550, หน้า 131-132)

ข้อความดังกล่าวซึ่งเป็นข้อตกลงเปรียบเสมือนการยอมให้นายทองอยู่เป็นชุมชนอิสระอีกชุมชนหนึ่งเพียงขึ้นกับพระองค์ซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองระยอง ซึ่งบุคคลที่พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงใช้ให้ไปเจรจากับนายทองอยู่ เมื่อขณะยกทัพไปนั้น คือนายชื่น บ้านค่าย และเป็นสหายกับนายทองอยู่ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550, หน้า 132)

ส่วนเมืองจันทบูรนั้นเป็นเมืองใหญ่เกินกว่ากำลังของพระเจ้ากรุงธนบุรีจะยึดได้ง่าย ๆ ในขณะนั้น โดยภายหลังที่พระนครเสียแก่พม่าแล้วพระยาจันทบูรได้ตั้งตนขึ้นเป็นกษัตริย์ด้วยคนหนึ่ง ซึ่งกล่าวไว้ในพงศาวดารเมื่อครั้งที่พระเจ้ากรุงธนบุรีล้อมเมืองไว้ว่า (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550, หน้า 132-133)

“ฝ่ายพระยาจันทบูรก็ให้พลทหารขึ้นประจำหน้าที่ไว้แล้วจึงใช้ขุนพรหมธิบาล ผู้เป็นพระท้าว...ออกมารับเสด็จ” (พระราชพงศาวดารกรุงธนฉบับพันจันทนุมาศ, 2503, หน้า 21, อ้างถึงใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550, หน้า 132)

อาจกล่าวได้ว่า ภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยา ประมาณ 2 เดือน พระเจ้ากรุงธนบุรีได้รวบรวมชุมนุมไพร่พลให้มีเพียงพอ ก่อนเข้าโจมตีด้วยทหารและเข้ายึดเมืองจันทบูรได้สำเร็จ นับได้ว่าตลอดหัวเมืองชายทะเลภาคตะวันออก สถานะของพระองค์ที่เป็นพระมหากษัตริย์ของราชอาณาจักรอยุธยาไม่มีผู้ใดท้าทายได้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550, หน้า 132)

พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ได้สถาปนาตนเองขึ้นให้อยู่ในฐานะที่จะประกาศตนเองเป็นกษัตริย์ซึ่งมิได้เป็นเพียงชุมนุมหนึ่งในอดีตแต่เพราะชุมนุมของพระองค์มีอำนาจอย่างแท้จริงในหัวเมืองที่กว้างขวางพอสมควร (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550, หน้า 132)

จากหลักฐานการเดินทัพของพระเจ้ากรุงธนบุรีที่ชี้ให้เห็นถึงการดำรงอยู่ในทางประวัติศาสตร์ของชุมชนประแส ในอีกมุมหนึ่งยังชี้ให้เห็นถึงเส้นการคมนาคม ลักษณะของภูมิประเทศ และพื้นที่หนึ่งในประวัติศาสตร์ ดังในความบางตอนว่า

“สมเด็จพระเจ้าตากสิน ยกทัพออกจากเมืองระยอง เมื่อวันพุธ ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 7 ปีกุน นพศก จุลศักราช 1129 จากวัดลุ่มข้ามแม่น้ำระยองผ่าน... แล้วนำกองทัพข้ามคลอง แหยมยาง เขาระโดน ท่งกร้า พลงค้อ บ้านคา มุ่งตรงไปยังบ้านเนินทรายแล้ววกลงไปทางท่าสี่แก้ว เพื่อนำกองทัพข้ามคลองเนินทราย ซึ่งเป็นสาขาของแม่น้ำประแสร์ กองทัพผ่านทุ่งพลงค้อท่งไปยังบ้านทะเลน้อย และพักกองทัพที่วัดทะเลน้อย จากนั้นนำกองทัพข้ามแม่น้ำประแสร์ตรงบริเวณที่เรียกว่าท่าช้าง แล้ววกลงทางขวาไปตามลำน้ำประแสร์ ไปบ้านประแสร์ บ้านนาซา ปากดง เกาะลอย ปากน้ำพังราด ข้ามกองดิน ข้ามคลองช้างข้าม เข้าสู่เขตเมืองจันทบุรี” (เจดีย์ว ราชบุรี, 2546, หน้า 322-324)

โดยลักษณะทางชัยภูมิบริเวณพื้นที่ประแสนั้น ตรงบริเวณท่าช้าง (ซึ่งเป็นบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงชุมชนประแส ปัจจุบันเป็นที่ตั้งศาลกรมหลวงชุมพรฯ) ภูมิประเทศนั้น ผังตะวันตกของแม่น้ำเป็นดินดอน ด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเป็นป่าชายเลน แต่มีบริเวณที่เรียกว่า ท่าช้าง ลักษณะพื้นดินเป็นดินดาน ช้าง ม้า วัว ควาย สามารถข้ามแม่น้ำบริเวณนี้ได้ และในอดีตนั้นยังมีสระน้ำจืดห่างจากชายฝั่งอยู่บริเวณของฝั่งวัดทะเลน้อย ล้อมรอบด้วยทุ่งนาและป่าชายเลน (เจดีย์ว ราชบุรี, 2546, หน้า 322)

ข้างต้นจึงเห็นได้ว่า พื้นที่ที่มีความเหมาะสมทั้งทางชัยภูมิ การคมนาคม และทางด้านทรัพยากรทางธรรมชาติจึงทำให้ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินทำนากันและฐานะทางประวัติศาสตร์ของชุมชนประแสในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ตลอดจนการเป็นพื้นที่สำคัญที่พระเจ้ากรุงธนบุรีใช้เป็นที่พักรวบรวมไพร่พล ก่อนเข้าสู้รบกับเมืองจันทบุรี จนนำไปสู่การสถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์ จนนำไปสู่การขยายอำนาจไปทั่วหัวเมืองชายทะเลด้านตะวันออก จึงนับได้ว่าบริเวณชุมชนประแสเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่มีใช้เพียงทางผ่านของประวัติศาสตร์ไทย แต่ชุมชนประแสเป็นจุดสำคัญแห่งหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทยที่เริ่มต้นในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี

2. การสถาปนาอาณาจักรในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ในต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นในรัชกาลที่ 1 ชุมชนปากน้ำประแสตั้งในพื้นที่ขอเมืองแกลง ที่อยู่ภายใต้การปกครองของมณฑลจันทบุรี สังกัดหัวเมืองกรมท่า มีเจ้าเมืองแกลงที่มีบรรดาศักดิ์เป็น “หลวงแกลงแก้วกล้า” ต่อมาในรัชสมัยของพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เปลี่ยนบรรดาศักดิ์เป็น “พระแกลงแก้วกล้า” เป็นฝ่ายปกครอง และในสมัยต้นรัชกาลที่ 5 กรมท่ามีหน้าที่ปกครองหัวเมืองใกล้เคียง คือ สมุทรสาคร สมุทรสงคราม สมุทรสงคราม สมุทรปราการ ชลบุรี บางละมุง ระยอง แกลง จันทบุรี ตรวดี ประจันตคีรีเขต และต่อมาภายหลังจึงเพิ่มเมืองนนทบุรีและ

นครไชยศรีอีก 2 เมือง (อักขรานุกรม ประวัติศาสตร์ อักษร, ม.ป.ป. อ้างถึงใน เฉลียว ราชบุรี, 2549, หน้า 84)

ดังนั้นก็จะเห็นได้ว่าเมืองแกลงในสมัยรัชกาลที่ 1 อยู่ภายใต้การปกครองของจันทบุรี ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2437 ภายหลังฝรั่งเศสเข้ายึดเมืองจันทบุรี 1 ปี เมืองแกลงได้ถูกยกสถานะขึ้นเป็นเมืองภายใต้สังกัดหัวเมืองกรมท่า หมายความว่าเมืองแกลงมีการเคลื่อนย้ายของผู้คนเข้ามาทำมาหากินในพื้นที่เป็นจำนวนมาก มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจโดยเฉพาะความเหมาะสมของที่ตั้งที่เหมาะสมแก่การเป็นเมืองท่า และความต้องการที่จะจัดการปกครองพระราชอาณาเขตให้มั่นคงเป็นระเบียบแบบแผน เนื่องจากเห็นว่าเป็นหัวเมืองที่แยกกันอยู่ในกระทรวงมหาดไทยบ้าง กระทรวงกลาโหม และกรมท่า ซึ่งการบังคับบัญชาหัวเมืองถึง 3 กระทรวง อาจจะเป็นการยากที่จะจัดการปกครองให้เป็นระเบียบแบบแผนเรียบร้อยเป็นหนึ่งเดียวกันทั่วราชอาณาจักร พระเจ้าอยู่หัวทรงดำริว่าควรจะรวมการบังคับบัญชาหัวเมืองทั้งปวงให้ขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทยกระทรวงเดียวในระยะเวลาต่อมา (วุฒิชัย มูลศิลป์, ม.ป.ป. อ้างถึงใน เฉลียว ราชบุรี, 2549, หน้า 84-85)

นอกจากเหตุผลดังกล่าวข้างต้นเรื่องการยกสถานะให้เมืองแกลงมาอยู่ในสังกัดของหัวเมืองกรมท่า จะเห็นได้ว่าหากปล่อยให้เมืองแกลงอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองจันทบุรีต่อไป อาจนำมาสู่การขยายอำนาจของฝรั่งเศสเข้ามาใกล้พื้นที่ของเมืองระยองอันเป็นหัวเมืองสำคัญของพื้นที่ได้ และการยกเมืองแกลงให้มีสถานะเป็นเมืองในช่วงระยะเพียง 4 ปี เมืองแกลงก็ถูกโอนให้ไปขึ้นอยู่กับเมืองระยอง ซึ่งการยกสถานะของเมืองแกลงก็เท่ากับว่าชนชั้นนำไทยต้องการที่จะประนีประนอมไม่ต้องการที่จะแตกหักกับฝรั่งเศส ด้วยการยกเมืองแกลงที่อยู่ภายใต้การปกครองของมณฑลจันทบุรีอยู่ในขณะนั้นและอยู่ในช่วงที่ฝรั่งเศสเข้ามายึดครอง หากชนชั้นนำไทยพยายามที่จะดึงเมืองแกลงให้มาอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองระยองก็เท่ากับว่าจะเกิดการทับซ้อนการปกครองระหว่างไทยและฝรั่งเศสได้ ดังนั้นการยกเมืองแกลงให้มีสถานะเป็นเมืองภายใต้สังกัดของกรมท่าคือการประนีประนอมของชนชั้นนำไทยและการสร้างรัฐกันชนบนผืนดินระหว่างฝรั่งเศสและเมืองระยองโดยมีเมืองแกลงกั้นอยู่ตรงกลาง

ความสำคัญของพื้นที่ชุมชนปากน้ำประแส ได้กลายเป็นแรงจูงใจสำคัญที่ทำให้ผู้ปกครองได้พยายามเข้ามาควบคุมและจัดการในพื้นที่ของชุมชนปากน้ำประแส ผ่านสถาบันต่าง ๆ ที่รัฐส่วนกลางได้จัดตั้งขึ้นได้แก่ โรงทหาร วัด และโรงเรียน

2.1 โรงทหารในชุมชนปากน้ำประแส

การจัดตั้งสถานึทหารอยู่ตามตำบลต่าง ๆ แถบชายทะเลรวมไปถึงที่ปากน้ำประแสเพื่
ป้องกันโจรสลัด ที่ตั้งอยู่บริเวณทางทิศเหนือของวัดสมมติเทพฐาปนาราม การสร้างสถานึทหารเรือ
ที่ปากน้ำประแสก็ได้มีบทบาทอย่างไรต่อการทหารของเมืองประแส ได้มีการบันทึกรายงานของ
พระยาชลยุทธโยธินทร์ตรวจการหัวเมืองชายทะเลตะวันออกไว้ว่า

“ในปี ร.ศ. 113 วันที่ 24 เวลาเช้าโมงครึ่งขึ้นไปดูโรงพักทหารแห่งเมืองแกลง โรง
ทหารที่นี่มีทุกสิ่งทุกอย่างเหมือนระยอง แต่เล็กกว่าและน้อยหลังตามส่วนคน แลขาดโรงหัดกำลัง
กายไม่มี สิ่งที่แปลกกว่านั้นคือ สนามหัดมีเป้าทำเป็นรูปทหารสำหรับยิงปืนด้วย การรักษาโรงเลว
กว่าที่ระยองหน่อยหนึ่ง พลทหารซึ่งอยู่ประจำนี้มี 200 คนเศษ แต่ว่าแต่งตัวได้เพียง 50 คน ด้วย
เหตุว่ามีปืนอยู่ 50 กระบอก ชำรุดยิงไม่ได้เช่นระยองทั้งหมดและไม่มีบัสตันเลย ข้าพระพุทธเจ้ามี
ความสงสัยที่เห็นปืนเป็นเช่นนี้แลบัสตันไม่มีเลย – ที่ทำไว้อย่างไร จึงได้สอบถามนายทหารผู้ที่หัด
มายิงด้วยลูกตะกั่วทูป ต่อมาหนักหัดเสียการหัดยิงก็เป็นเล็กน้อย” (รายงานพระยาชลยุทธโยธินทร์
ตรวจการหัวเมืองชายทะเลตะวันออก 29 ก.ย. ร.ศ. 114 อ้างถึงใน เฉลียว ราชบุรี, 2549, หน้า
450)

ในรายงานของกรมหลวงประจักษ์ฯไปตรวจราชการหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ได้
อธิบายเกี่ยวกับโรงทหารไว้ดังนี้

“ในวันที่ไปถึงนั้น ได้ลงมือแจกเงินเดือนแลตราภูมิตัว* แลใบอนุญาต เช่นที่แล้วมา
ได้แจกอยู่จนเวลา 5 ทุ่มครึ่งจึงเลิก เพราะเห็นด้วยด้วยเกล้าว่าที่ผู้รับนั้นมาคอยอยู่จะเป็นที่
เสียเวลาเปล่าแลเปลืองเบี้ยเลี้ยงด้วย” (รายงานกรมหลวงประจักษ์ฯไปตรวจราชการหัวเมือง
ตะวันออก 9 กันยายน ร.ศ. 119 อ้างถึงใน เฉลียว ราชบุรี, 2544, หน้า 257)

จากข้อความดังกล่าวในข้างต้นจะเห็นได้ว่า โรงทหารที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ของชุมชน
ปากน้ำประแส ได้มีประสิทธิภาพหรือความพร้อมของอาวุธเพื่อป้องกันจากอริราชศัตรูภายนอก
หรือแม้แต่ความพร้อมของโรงทหารเองก็ยังคงขาดการรักษา และประเด็นในด้านของงบประมาณหรือ
เบี้ยเลี้ยงสำหรับทหารก็ยังคงขาดงบประมาณเพื่อการจัดการ

ส่วนของวิถีชีวิตของกองทหารที่ตั้งอยู่บริเวณปากน้ำประแสไว้ว่า กองทหารที่
แหลมเมือง เรียกว่าทหารว่า ลูกหมู ใช้เครื่องแต่งตัวธรรมดา แต่งจากบ้านอย่างไรทหารก็แต่งอย่าง

* ตราภูมิคุ้มห้ามเป็นเอกสารแสดงการยกเว้นให้แก่ผู้ถือ ไม่ให้ถูกเกณฑ์แรงงานและยกเว้นอากร ค่าน้ำ
และอากรสมพัตร แต่คุ้มได้อย่างสูงไม่เกิน 6 บาท

นั้น ไม่ได้ใช้เครื่องแบบทหาร มีเครื่องนุ่งห่มอย่างใดก็ได้ใช้อย่างนั้น ไม่จ่ายเครื่องแบบ จะต้องใส่ข้าวซ้อมข้าวกินเอง โดยทางกองทหารจะมีข้าวเปลือกให้ เครื่องสักรอกสากกระเดื่อง พร้อมหม้อข้าว ทำกับข้าวกินกันเอง ทหารทำหน้าที่เข้าป่าหาไม้มาทำเป็นเรือรบ หากผู้ใดหาได้ 20 วาจะได้รางวัลทหารลูกหมูในสมัยนั้นจะต้องถูกสักที่ข้อมือ (เรียบ กตัญญู, สัมภาษณ์, อ้างถึงใน, เฉลียว ราชบุรี, 2544, หน้า 258)

ดังนั้นโรงทหารที่เข้ามาตั้งอยู่ในพื้นที่ของชุมชนปากน้ำประแส ก็มีสถานะที่มิได้แตกต่างกับโรงทหารในพื้นที่อื่น ๆ แต่อย่างไรก็ดี ดังในการศึกษาของ ภารดี มหาขันธ์ (2518, หน้า 110-111) ได้สะท้อนให้เห็นว่า ประเทศไทยเพิ่มเริ่มมีการจัดตั้งกิจการทหารภายหลังการปฏิรูปการทหาร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นั้นเอง และในส่วนของการปฏิรูปนั้นก็จะมีแต่ โพรหรือเลข ที่เข้าเดือนรับราชการเท่านั้น

หรือแม้แต่ประสิทธิภาพของทหารเรือบริเวณหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ก็ไม่ได้มีความพร้อมทางด้านการทหาร ดังในรายงานของ พลเรือเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ได้อธิบายถึงทหารหัวเมืองชายทะเลไว้ว่า

“ถึงแม้ว่าทหารไม่เชี่ยวชาญ เพราะไม่รู้อะไรเลย พลทหารบุตรหมู่ หนุ่ม ๆ มาเข้ากักขังตามโรงทหารคนละ 3 ปี ตั้งแต่อายุ 18 ปี ถึง 20 ปี นอนนิ่ง ๆ ตั้งแต่เข้าเป็นทหารจนออกเป็นคนเฒ่าเข้าเดือนออกเดือน ก็ไม่ทราบว่าเขาเอาลูกปืนออกอย่างไร ปืนก็จะเป็นปืนไปทุกเสด เช่นแล้ว ...” (กองจดหมายเหตุ, เอกสาร ร.5 ก.14/85 พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ กราบทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 11 สิงหาคม ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) อ้างถึงใน ภารดี มหาขันธ์, 2518, หน้า 112)

ดังในข้างต้นจะเห็นได้ว่าโรงทหารที่ตั้งอยู่บริเวณชุมชนปากน้ำประแสหรือในพื้นที่อื่น ๆ บริเวณหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ก็ได้มีประสิทธิภาพ ทั้งในด้านพลกำลังทางทหาร หรือในด้านอาวุธยุทโธปกรณ์ ไม่มีความพร้อมที่จะทำการรบหรือต่อกรกับอริราชศัตรู ได้ ดังนั้นการจัดตั้งโรงทหารที่ชุมชนปากน้ำประแสที่มีได้มีบทบาทหน้าที่ทางด้านการป้องกันข้าศึกหรือโจรสลัดแต่อย่างใด หากแต่เป็นเพียงความต้องการแสดงเชิงสัญลักษณ์ของรัฐในการขยายอำนาจของตนเองให้เข้าสู่พื้นที่ชุมชนหัวเมืองชายทะเล ซึ่งเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่สำคัญทางทรัพยากรทางธรรมชาติซึ่งมีความจำเป็นต่อการปฏิรูปเพื่อขยายอำนาจการปกครอง

2.2 บทบาทของวัดและโรงเรียนในชุมชนปากน้ำประแส

ความสำคัญของพื้นที่เมืองแกลงตลอดจนชุมชนปากน้ำประแส ได้กลายเป็นแรงจูงใจสำคัญที่ทำให้ผู้ปกครองได้พยายามเข้ามาควบคุมและจัดการการปกครองลงในพื้นที่ของ

ชุมชนปากน้ำประแสมาตั้งแต่ก่อนการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล การขยายอำนาจรัฐในช่วง
ระยะเวลานี้ รัฐจะใช้กลไกที่ตนเองมีอยู่ ได้แก่ สถาบันรัฐส่วนกลางได้จัดตั้งขึ้น ได้แก่ วัด โรงเรียน
และโรงพยาบาล

วัดและโรงเรียนนับเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการปฏิรูป สร้างรัฐให้มีความเข้มแข็งใน
ยุคแห่งการสร้างชาติ การขยายอำนาจการปกครองเข้าสู่พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกและชุมชน
ปากน้ำประแส ซึ่งเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจที่สำคัญในการสร้างรายได้ให้แก่รัฐ

การปรับเปลี่ยนแนวทางการสั่งสอนของพุทธศาสนาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ให้สอดคล้องกับวิทยาศาสตร์มากขึ้น สามารถสัมผัส
ได้จึงทำให้พุทธศาสนามีความเป็นเหตุเป็นผล และพระองค์เป็นผู้ริเริ่มและดำเนินการจัดการศึกษา
ให้แก่พระสงฆ์อย่างเป็นแบบแผนเดียวกันเป็นครั้งแรก แนวคิดการจัดการยังได้ถูกสนับสนุนจาก
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระเชษฐาธิราชอย่างเต็มที่เนื่องจากเห็นว่าเป็น
สิ่งที่สอดคล้องในการปฏิรูปประเทศ (พระไพศาล วิสาโล, 2552, หน้า 5-35)

ในระยะเวลาของการสร้างชาติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการ
ปฏิรูปในแทบทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นการปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินโดยรวมอำนาจส่วนกลาง
การปฏิรูปการศึกษาทั่วราชอาณาจักรไปจนถึงการผนึกคณะสงฆ์ให้รวมศูนย์ที่ส่วนกลาง การทำให้
คนไทยมีสำนึกในความเป็นพลเมืองแห่งชาติ ดังนั้นพุทธศาสนาจึงถูกมาปรับใช้กับให้มีเนื้อหา
สอดคล้องกับการปฏิรูปประเทศ (พระไพศาล วิสาโล, 2552, หน้า 36-35)

วัดและการศึกษาจึงกลายเป็นเครื่องมือสำคัญต่อการปฏิรูป ซึ่งในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้เสด็จประพาสประแสเมื่อ ปี พ.ศ. 2427 ได้ทำการ
บันทึกและอธิบายถึงการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านในชุมชนประแสไว้ว่า

“รุ่งขึ้นวัน 1๗ ขึ้น 10 ค่ำเดือน 3 ออกมาทอดที่ตรงปากน้ำประแส ซึ่งเป็นที่พระแกลง
แกลงล้าอยู่ ลงเรือเล็กเรือกลไฟลากเข้าไปดูลำน้ำประแสจนตลอดพันหมู่บ้านคนมีบ้านเรือนติด ๆ
กันประมาณร้อยหลังเรือน ต่อเข้าไปข้างในเขาวังยังมีบ้านเรือนอีกมาก แต่เป็นหนทางไกลหาได้ไป
ไม่ กลับออกมาที่พัทหัวแหลมซึ่งมี – เมืองแกลงทำค้างไว้พันรำไบไม่ที่เขาวังรับที่นั่นเห็นว่าภูมิ
ฐานงาม จึงได้รับสั่งให้สร้างทำขึ้นประกอบกับพระเจดีย์เดิม ให้ชื่อไว้ว่าวัดสมมติเทพสถาปนาราม
ที่ต่อขึ้นไปข้างเหนือจะทำเป็นโรงพยาบาลสำหรับได้รักษาสดใจผู้ร้าย ด้วยในระยะนี้เป็นที่เปลี่ยว
ย่านห่าง แต่ก่อนเคยมีสลัดทำร้ายเรืออยู่บ้าง ซึ่งได้ให้จัดการรักษาให้แข็งแรง เวลาป่วยออกจาก
ปากน้ำประแส”

การเสด็จมาครั้งนี้ได้รับสั่งให้สร้างวัดสมมติเทพธำปนาธรรม ที่ปากน้ำประแส และได้มีการพระราชทานสิ่งของต่าง ๆ แก่วัดสมมติเทพธำปนาธรรมในภายหลัง ได้แก่ตู้พระไตรปิฎก พร้อมด้วยหนังสือพระไตรปิฎก 1 ชุด ธรรมาสน์ลายรดน้ำ 1 ธรรมาสน์ ใต้หมูปูชาลายทอง 1 ชุด พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หล่อด้วยสำริด 1 องค์ ถ้วยยามเสด็จประพาส ยุโรป 1 ใบ และตะเกียงโคมแขวน 1 ดวง (เจดีย์ว ราชบุรี, 2544, หน้า 354)

วัดนอกจากทำหน้าที่ทางศาสนาแล้วนั้นยังมีบทบาทอีกหนึ่งอย่างได้แก่การศึกษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มอบหมายการจัดการศึกษาในหัวเมือง มณฑล จันทบุรี ได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว. ชื่น นพวงศ์) หรือพระสุคุณาภรณ์ เป็น ผู้อำนวยการศึกษา และกระบวนกรรมการจัดการศึกษาของพระสุคุณาภรณ์ดังนี้ (ก.จ.ช. ร.5 ศ. 12/25 รายงานการศึกษามณฑลจันทบุรี ร.ศ. 118 อ้างถึงใน เจดีย์ว ราชบุรี, 2544, หน้า 285-286)

1. การเดินทางเข้าพบกับเจ้าอาวาสในวัดต่าง ๆ ในมณฑล เพื่อชี้แจงถึงพระราชประสงค์ และชี้แจงเรื่องการจัดการให้เจ้าอาวาสได้มีความเข้าใจ พร้อมกันนี้ยังชักชวนให้จัดการตามพระราชประสงค์
2. ดำเนินการตรวจวัดวัดในมณฑล เพื่อที่จะได้รู้ว่าวัดใดเป็นที่นิยมของราษฎรสมควรจะจัดตั้งโรงเรียนขึ้น
3. ดำเนินการแจกแบบเรียนเร็วและสอนเสริมให้แก่พระสงฆ์ ไว้สำหรับสอนศิษย์ที่เมืองกลงได้ดำเนินการแจกแบบเรียนเร็ว 50 ฉบับ แบบเสริม 50 ฉบับ

การดำเนินการจัดการศึกษาในชุมชนปากน้ำประแส จากการสำรวจเห็นว่าวัดที่สมควรจะได้รับการแต่งตั้งโรงเรียนได้ในลำดับแรกคือ วัดสมมติเทพธำปนาธรรม ที่ตำบลแหลมสน และวัดโพธิ์ทอง ตำบลบ้านทางเกวียน เนื่องจากวัดสมมติเทพธำปนาธรรมมีสมภารเป็นเจ้าคณะและเอาใจใส่ดูแล ซึ่งในขณะนั้นคือ พระครูสังฆการบุรพทิศ (เคลิ้ม) ที่สำคัญคือทั้งสองวัดดังกล่าวนี้อยู่ในชุมชนและเป็นที่นิยมของราษฎร (เจดีย์ว ราชบุรี, 2544, หน้า 178)

ขั้นตอนต่อไปสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ ได้เสนอความเห็นในการจัดการศึกษา ต่อจากในข้างต้นดังนี้ (ก.จ.ช. ร.5 ศ. 12/25 รายงานการศึกษามณฑลจันทบุรี ร.ศ. 118 อ้างถึงใน เจดีย์ว ราชบุรี, 2544, หน้า 179)

1. จะต้องให้มีโรงเรียนหลวงเมืองละ 1 แห่ง เพื่อให้เป็นสถานศึกษาที่มั่นคงและเป็นตัวอย่างของโรงเรียนราษฎรอื่น ๆ
2. จะจัดตั้งโรงเรียนราษฎรขึ้นในทุกอำเภออย่างน้อย อำเภอละ 1 แห่ง โดยเลือกจะวัดที่สมควรเป็นสถานศึกษาได้

3. วัดใดที่ไม่สามารถจัดให้มีโรงเรียนได้ จะปล่อยให้สอนไปตามแบบเดิม โดยจะแนะนำให้สอนด้วยแบบเรียนหลวง

4. ควรให้มีครูประจำ 3 คน สำหรับส่งไปสอนในวัดที่ยังไม่ได้จัดตั้งโรงเรียนซึ่งมีความรู้่น้อยจนกว่าจะมีความรู้พอสมควรแล้วจึงจะส่งไปวัดอื่นต่อไป

และในปี พ.ศ. 2443 สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ ได้รายงานการตรวจจัดการคณะพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลจันทบุรี ได้อธิบายว่า โรงเรียนที่วัดสมมุติเทพฐาปนาราม มีนักเรียน 20 คน พระครูสังฆการบุรพทิศจัดการมีอาจารย์สอนนักเรียน 2 คน ผู้บารุง 1 คน ผู้จัดการ 2 คน มีนักเรียน 62 คน (รายงานการตรวจจัดการคณะพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลจันทบุรี, ม.ป.ป. อ้างถึงใน เฉลียว ราชบุรี, 2544, หน้า 286)

จากการสรุปผลการจัดการศึกษาของสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ในอำเภอแกลง ได้คือ ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนทั้งสิ้น 4 โรงเรียน โรงเรียนวัดโพธิ์ทอง โรงเรียนวัดสมมุติเทพฐาปนาราม จัดตั้งเมื่อ พ.ศ. 2442 โรงเรียนเรียนวัดพลงช้างเผือก พ.ศ. 2446 โรงเรียนวัดแจ้งมรคา พ.ศ. 2448 และโรงเรียนวัดสมมุติเทพฐาปนารามหลังจากปี พ.ศ. 2447 ก็ไม่มีรายชื่อ จากดังกล่าวจึงชี้ให้เห็นได้ว่า คณะสงฆ์สามารถจัดตั้งโรงเรียนในอำเภอแกลงได้เพียง 4 โรง เท่านั้น หลังจากนั้นลดเหลือเพียง 3 โรง จำนวนนักเรียนไม่มีมากนัก ซึ่งปัจจัยที่ทำให้การศึกษาไม่เป็นที่นิยมของประชาชน เนื่องมาจากการขาดเงินอุดหนุนจากภาครัฐ การขาดแคลนบุคลากร วัสดุ อุปกรณ์ สถานที่ในการเรียนการสอน และราษฎรไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาของรัฐจึงไม่นิยมส่งบุตรหลานและคนในครอบครัวเข้ามาเรียน (เฉลียว ราชบุรี, 2544, หน้า 292) ดังในคำสัมภาษณ์

“ตอนนั้นก็ไม่รู้ไปเรียนทำไม เรียนก็มีน้อย ครูก็ไม่ค่อยมีบางครั้งก็ให้นักเรียนสอนกันเอง ตอนแรกก็ไปอยู่ หลัง ๆ ก็ไม่ได้ไปแล้ว ก็อยู่บ้านทำงาน ทำประมงอยู่กับครอบครัวที่บ้าน” (ทองใบ สวัสดิ์หวัง, สัมภาษณ์, 5 กุมภาพันธ์ 2556)

ข้างต้นจะเห็นได้ว่าโรงเรียนมิได้มีบทบาทหรือทำหน้าที่ของโรงเรียนได้อย่างแท้จริง จากปัจจัยทั้งภายในของอำนาจอรัฐเองได้แก่ ด้านบุคลากร ด้านสถานที่ ด้านการบริการให้แก่ประชาชนเช่น อาหารแก่เด็กนักเรียน และปัจจัยภายนอกซึ่งเป็นส่วนของชุมชนได้แก่ การดำเนินวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนที่ยังให้ความสำคัญกับการเลี้ยงชีพเป็นหลัก และความต้องการด้านแรงงานของครอบครัวก็ได้ทำให้ราษฎรไม่นิยมส่งลูกหลานเข้าเรียนหนังสือ

2.3 การโอนเมืองแกลงเข้าสู่การปกครองของเมืองระยอง

เมืองแกลงในอดีตเคยขึ้นอยู่กับมณฑลจันทบุรีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เป็นท้องที่ที่อยู่ห่างไกลจากเมืองจันทบุรีดังนั้นสาเหตุหนึ่งส่งผลให้มีการโอนเมืองแกลงมาขึ้นกับเมืองระยอง

นอกจากความสะดวกทางด้านการคมนาคมและการปกครองแล้ว ดังในราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. 127 ที่ได้มีพระบรมราชโองการสั่งว่า อำเภอเมืองแกลง ซึ่งขึ้นกับเมืองจันทบุรี เป็นท้องที่อยู่ห่างไกลจากเมืองจันทบุรีจึงทำให้มีความลำบากที่เจ้าพนักงานเมืองจันทบุรีจะมาตรวจให้ทั่วถึงได้ จึงมีรับสั่งให้ควรโอนอำเภอแกลงขึ้นเมืองระยองเพื่อให้มีความสะดวกในการบังคับบัญชาและตรวจตราง่ายขึ้น (ราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. 127 อ้างถึงใน เฉลียว ราชบุรี, 2544, หน้า121)

ภายหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) จักรวรรดินิยมฝรั่งเศสได้เข้ามายึดครองจันทบุรีอยู่ถึง 11 ปี จึงถอนกำลังออกไปยึดจังหวัดตราดอีก 3 ปี การเสียเอกราชเหนือดินแดนจันทบุรีให้แก่ฝรั่งเศสมิได้เป็นการเสียจันทบุรีไปโดยเบ็ดเสร็จทีเดียว ต่างฝ่ายต่างปกครอง ฝรั่งเศสก็ปกครองแต่ส่วนกองทหารและบุคคลที่อยู่ภายใต้การปกครอง ฝ่ายไทยก็ปกครองราชอาณาจักรไทย (ในกรณีจังหวัดตราด ฝรั่งเศส จัดการปกครองเมืองด้วย) และจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสยอมคืนดินแดนและก็ทำการส่งมอบที่จังหวัดตราด ในวันที่ 6 กรกฎาคม ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) (หลวงสารคร ศษเขตต์ (ป.สาคริกานนท์) อ้างถึงใน เฉลียว ราชบุรี, 2544, หน้า 121-122)

ดังนั้นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งในการโอนเมืองแกลงมาขึ้นกับเมืองระยอง คือ ความมั่นคงด้านอธิปไตยของหัวเมืองในปกครองบริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก ดังในความเห็นการประชุมเพื่อพิจารณาพระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหารมาใช้ในเมืองจันทบุรี ได้ถวายเป็นความเห็นในเรื่องนี้แก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า การใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารในมณฑลจันทบุรีทำได้ค่อนข้างยาก ซึ่งพื้นที่มีความแตกต่างกับมณฑลอื่นที่ได้จัดมาแล้วคือ (เฉลียว ราชบุรี, 2544, หน้า124)

1. มณฑลจันทบุรีไม่มีกรมทหารบกตั้งประจำการอยู่ จึงเป็นการยากที่จะจัดการ
2. เป็นมณฑลที่ล่อแหลม ต้องคำนึงถึงความเกี่ยวข้องกับต่างประเทศในระหว่างที่ฝรั่งเศสยึดครองเมืองจันทบุรี ทางข้างเมืองได้งดการเกณฑ์ทหารชั่วคราว ถ้ากลับมาเกณฑ์อีกจะทำให้ราษฎรรู้สึกว่าเขาเดือดร้อน

ข้างต้นจะเห็นได้ว่ามณฑลจันทบุรีเป็นพื้นที่ที่ห่างไกลจากเมืองหลวง รัฐไม่สามารถขยายเขตการปกครองไปยังมณฑลจันทบุรีได้ทั้งหมด จึงเป็นความยากลำบากที่จะทำการควบคุมประชากรในพื้นที่ที่มีระยะห่างได้ ดังในการพิจารณาหารือระหว่างผู้บังคับบัญชากรมยุทธนาธิการกับฝ่ายเทศาภิบาล ในเรื่องของการเกณฑ์ทหารในเมืองชลบุรี เนื่องจากในช่วงที่ฝรั่งเศสยึดครอง ราษฎรก็ได้รับการยกเว้นไม่ถูกเกณฑ์ และคนตราดที่อพยพเข้ามาอยู่เมืองชลบุรีทางราชการได้ยกเว้นไม่ถูกการเกณฑ์ทหารเป็นเวลา 5 ปี ดังนั้นถ้าราษฎรในเมืองชลบุรีถูกเกณฑ์ทหารก็จะทำให้คนเหล่านั้นไม่พอใจ อาจจะอพยพไปอยู่เมืองตราด (เฉลียว ราชบุรี, 2544, หน้า 124)

ความต้องการราษฎรมาอยู่ในกำกับของเมืองหลวงก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เมือง แกลงย้ายมาอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองระยอง เพราะเนื่องจากรัฐส่วนกลางมีความต้องการ ที่จะขยายอำนาจการปกครองและหารายได้เข้ารัฐเพิ่มขึ้น อคิน รพีพัฒน์ (2551) ได้ให้ความเห็น ในเรื่องของความจำเป็นของแรงงานคนไวกว่า ประชากรจึงเป็นส่วนสำคัญสำคัญที่จะลงแรงเพื่อ ผลิต ส่งผลผลิตตลอดจนการให้บริการแก่ผู้ปกครอง และกำลังคนนั้นมีความจำเป็นต่อการอยู่รอด ของสังคมด้วย ดังในความเห็นข้อหนึ่ง ระหว่างผู้บังคับบัญชากรมยุทธนาธิการกับฝ่ายเทศาภิบาล ให้ความเห็นเรื่องปริมาณของประชากรว่า...

2 การที่กรมทหารเรือจะยกเลิกทหารเรือที่เมืองขลุงและอำเภอกาญจนบุรีแล้วให้มีที่ เมืองระยอง 2 กองร้อย เมืองจันทบุรี 2 กองร้อย นั้นเป็นการสมควรแต่จำนวนราษฎรเมืองระยอง มีจำนวนน้อยประมาณ 1 ใน 3 ของเมืองจันทบุรีถ้าจะยกอำเภอกาญจนบุรีขึ้นกับเมืองจันทบุรีมา ขึ้นกับเมืองระยองจะทำให้จำนวนคนเพิ่มขึ้น มีจำนวนพอ ๆ กับเมืองจันทบุรี ผู้ว่าราชการเมือง ระยองและเมืองจันทบุรีต่างเห็นด้วย เพราะราษฎรในอำเภอกาญจนบุรีติดต่อกับเมืองระยองได้สะดวก กว่าจันทบุรี (เจเลียว ราชนบุรี, 2544, หน้า 124)

จากความเป็นที่จำเป็นต้องใช้แรงงานของราษฎรจึงเป็นมูลเหตุหนึ่ง ที่ทำให้มีการย้าย เมืองกลงให้มาอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองระยอง นอกจากนี้แล้วรัฐส่วนกลางยังมีความ พยายามที่จะดึงคนเชื้อชาติอื่น ๆ ให้เข้ามาอยู่ภายใต้กำกับของรัฐและจะต้องถูกเกณฑ์ทหารด้วย ภายหลังจากฝรั่งเศสยอมคืนดินแดนให้ จึงเริ่มมีการเกณฑ์คนญวนและคนจีนเข้ามา ดังในการ ประชุมในครั้งดังกล่าว ...

“ข้อ 4. ลูกจ้างคนในบังคับฝรั่งเศส คนญวนทุกตำบลที่เข้ารีตแต่เดิมกรมทหารเรือได้ ยกเว้นการฝึกหัดประจำกอง เป็นแต่เรียกเข้ารับราชการเป็นกองช่าง กองพาหนะ สำหรับใช้งาน ต่าง ๆ เช่น ช่างเหล็กเป็นต้นที่ประชุมเห็นว่า ญวนเข้ารีตต้องถูกเกณฑ์ตามพระราชบัญญัติ ลักษณะเกณฑ์ทหาร เว้นแต่คนใดที่เคยได้รับการยกเว้นจะยกเว้นให้เฉพาะคนนั้น ไม่รวมถึงบุตร บุคคลที่ได้รับการยกเว้น ซึ่งคงจะเป็นคนที่มีอายุมากและมีไม่มากนัก (เจเลียว ราชนบุรี, 2544, หน้า 123)

ข้อ 5. คนจีนในเมืองจันทบุรี มีประมาณ 6,000 คน ตั้งแต่ฝรั่งเศสยึดครองเมือง จันทบุรี คนจีนเหล่านี้ไม่ได้ผูกมัดและไม่ต้องส่งส่วย เป็นพวกที่ได้รับความสุขมากกว่าคนไทย ที่ ประชุมเห็นว่าควรถูกเกณฑ์ตามพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร” (เจเลียว ราชนบุรี, 2544, หน้า 123)

ดังนั้นสาเหตุการโอนเมืองแกลงมาขึ้นกับเมืองระยองจึงสามารถกล่าวได้ว่าเป็นแรงกดดันภายนอก ได้แก่ การขยายตัวของจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสและความล่อแหลมเชิงพื้นที่ต่อการสูญเสียดินแดนในหัวเมืองภาคตะวันออก และแรงขับภายใน ได้แก่ ความพยายามในการขยายอำนาจการปกครองเนื่องจากรัฐไม่สามารถควบคุมหัวเมืองที่อยู่ในพื้นที่ไกลได้อย่างเบ็ดเสร็จ และความต้องการแรงงานของราษฎรเพื่อทำการผลิตให้แก่รัฐ ด้วยเหตุและปัจจัยดังกล่าวจึงเป็นประเด็นสำคัญต่อการโอนเมืองแกลงไปขึ้นกับเมืองระยอง

สรุป

ชุมชนปากน้ำประแสเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมทั้งในด้านของพื้นที่ของชุมชน ตัวลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมแก่การเป็นท่าเรือและความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ จึงทำให้มีการเคลื่อนย้ายของชาวบ้านเข้ามาตั้งรกรากในพื้นที่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะชาวจีนที่มีความถนัดทางการค้า และด้วยความอุดมสมบูรณ์จึงทำให้ชุมชนสามารถทำการผลิตเพื่อส่งส่วยให้แก่เมืองหลวงที่ปรากฏมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และการเป็นเส้นทางเดินทัพตลอดจนการเป็นที่พักทัพในสมัยของพระเจ้ากรุงธนบุรี และด้วยความสำคัญทางด้านชัยภูมิที่ตั้งของพื้นที่แห่งหนึ่งในชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก จึงทำให้มีการสถาปนาอำนาจรัฐลงบนพื้นที่ในเชิงสัญลักษณ์และสาเหตุโอนเมืองแกลงให้มาขึ้นอยู่กับเมืองระยองด้วยเหตุผลทางด้านการเมืองและการปกครอง